

XIV 411
ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ИЗ САДРЖАЈА

Милана Селимовић

Четири периода у Андрићевом стваралаштву

Др Ђорђе Трифуновић

О архиепископу Данилу II и његовом ученику

Раиса А. Тотојева

Совјетски историчари књижевности о
А. Цесарцу

Зорица Маринац

Интерпретација песме А. Шантића
„Вече на шкољу”

Dragiša Vitošević

Jezičke »zbrke i konfuzije«

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ * НАСТАВА * ПРИ-
ЛОЗИ * ХРОНИКА * БИБЛИОГРАФИЈА

4

1972.

БЕОГРАД

Берислав М. Николић

О ГЛАГОЛСКОМ ВИДУ С ТВОРБЕНЕ СТРАНЕ

1. Покушаћу да, на основу Белићевог учења, о овоме питању проговорим у целини, узимајући у обзир и Стевановићева решења. Значење глагола према трајању глаголске радње назива се глаголским видом. У српскохрватском језику два су основна таква значења: 1) значење неограничено трајне радње (**седети**) и 2) значење тренутно-свршене радње (**сести**). Глаголи који значе неограничено трајну радњу зову се трајни (неограничено трајни, несвршени). Глаголи који значе тренутно свршену радњу зову се свршени (тренутни, тренутно-свршени).

Може се дати овај врло генерални преглед видског значења простих глагола према врстама.

Глаголи прве врсте могу бити и несвршени (**пећи, тећи**) и свршени (**рећи, лећи**).

Глаголи друге врсте углавном су несвршени (**сејати = сијати**).

Глаголи треће врсте могу бити и несвршени (**венути, гинути**) и свршени (**кренути, дахнути, прснути**).

Глаголи четврте врсте већином су несвршени (**пити, гњити, куповати**). Двовидски ови глаголи (нпр. **чути**) и свршени су („примити ухом звучни утисак“) и несвршени („имати развијено чуло слуха“).

Глаголи пете врсте могу бити и несвршени (**писати, скакати**) и свршени (**казати**).

Глаголи шесте врсте могу бити и несвршени (**знати, умети, зјати**) и свршени (**дати**).

Глаголи седме врсте могу бити несвршени (**носити, волети = вољети, летети = летјети**) и свршени (**пустити**).

Глаголи осме врсте су трајни (**држати, бежати = бјежати**).

Више је начина на које се могу исказивати ова два видска значења, одн. којима се успостављају узајамни односи међу њима.

2. На првом месту треба навести допунску или суплетивну видску систему у којој се спајају различни глаголи од којих је један неограничено трајан (**седети**) а други тренутно-свршен (**сести**).

3. Међутим, у савременом српскохрватском књижевном језику има више начина којима се од несвршених глагола граде свршени а од свршених несвршени. При томе се, у ствари, према глаголском виду, мења само основно глаголско значење.

4. Два су начина којима се од несвршених глагола граде свршени:

1) Од неизведених трајних глагола граде се изведени тренутни (свршени) једино наставком — ну: **лупнути** (од **лупати**).

2) Од неизведених и изведених несвршених глагола додавањем предметка (префикса) граде се сложени свршени глаголи. Ти су глаголи двојаки: а) почетносвршени (**залупити**) и б) завршносвршени (**излупати**). Почетносвршени глаголи значе извршени тренутак радње у њеном почетку. Завршносвршени глаголи значе извршени тренутак радње на њеном крају.

5. Несвршени (учестали) глаголи граде се и од неизведених свршених и од сложених свршених глагола. Сем тога, учестали (изведени) глаголи граде се и од трајних (неизведених) глагола. Основна је карактеристика учесталих глагола у томе што се код њих трајност исказује неограниченим понављањем тренутне радње.

1) Од неизведених свршених глагола граде се учестали овим наставцима:

—а: **гањати** (од **гонити**), **дизати** (од **дићи** — **дигнути**, **дигнем**), **дисати** (од **дахнути**), **јављати** (од **јавити**), **легати** (од **лећи**), **лупати** (од **лупити**), **мицати** (од **маћи** — **макнем**), **падати** (од **пасти**), **плаћати** (од **платити**), **пуштати** (од **пустити**), **рађати** (од **родити**), **свитати** (од **сванути**), **сећати се** = **сјећати се** (од **сетити се** = **сјетити се**), **сретати** (од **срести**);

—ва: **давати** (од **дати**), **девати** (од **дети**), **изувати** (од **изути**), **обећавати** (од **обећати**), **обувати** (од **обути**), **ручавати** (од **ручати**);

—ива: **бивати** (од **бити**), **везивати** (од **везати**), **казивати** (од **казати**), **ноћивати** (од **ноћити**);

—ова: **куповати** (од **купити**).

Пет напомена.

П р в а. Када се од свршених глагола на и граде учестали на а, долази до две промене:

а) може се, али не мора, мењати самогласник корена: **родити** — **рађати**, али: **платити** — **плаћати**;

б) увек долази до промене сугласника основе и то тако што се мења:

т у ћ: **платити** — **плаћати**;

д у ђ: **родити** — **рађати**;

ст у шт: **пустити** — **пуштати**;

в у вљ: **јавити** — **јављати**;

н у њ: **гонити** — **гањати**.

Д р у г а н а п о м е н а. Када се од свршених глагола на к, г и х граде учестали на а, ови се сугласници мењају испред а и то:

к у ц: **макнем** — **мицати**;

г у з: **дигнем** — **дизати**;

х у с: **дахнем** — **дисати**.

Т р е ћ а н а п о м е н а. Када се од свршених глагола граде учестали наставком ва, дуљи се самогласник који се налази у слогу непосредно пред ва: **ручати** — **ручавати**.

Четврта напомена. Када се од свршених глагола на **е** или у граде учестали наставком **ва**, не мења се сугласник испред **е** и у изведеном глаголу: **дети — девати, изути — изувати; обути — обувати.**

Пета напомена. Када се од свршених глагола на **а** граде учестали наставком **ива**, не мења се сугласник испред **а** у изведеном глаголу: **везати — везивати, казати — казивати.**

2) Од сложених свршених глагола граде се учестали овим наставцима:

—**а**: дотицати (од дотећи), испрезати (од испрегнути), подбадати (од подбости), помишљати (од помислити), помаљати (од помолити), порађати (од породити), скрпљати (од скрпити), укрштати (од укрстити), удисати (од удахнути);

—**ва**: захтевати (од захтети), изволевати (од изволети), оболевати (од оболети), сагоревати (од сагорети);

—**ива**: доплаћивати (од доплатити), забрањивати (од забранити), записивати (од записати), запитивати (од запитати), зарезивати (од зарезати), обрађивати (од обрадити), уређивати (од уредити);

—**ава**: насељавати (од населити), оживљавати (од оживити), орошавати (од оросити), приморавати (од приморати);

—**и**: извозити (од извести, извезем).

Сем тога, ако се свршени глагол већ завршава на **а**, учестали глагол настаје дуљењем вокала у слогу непосредно пред **а**: **поглѐдати (од погледати).**

Шест напомена.

Прва. Када се од свршених глагола на **и** граде учестали на **а**, долази и овде до две промене:

а) обично се мења (дуљи) самогласник корена: **помислити — помишљати, помолити — помаљати, скрпити — скрпљати;**

б) увек долази до промене сугласника основе и то тако што се мења:

д у ђ: породити — порађати;

ст у шт: укрстити — укрштати;

з у ж: опазити — опажати;

п у пљ: скрпити у скрпљати;

л у љ: помолити — помаљати.

Друга напомена. Када се од сложених свршених глагола на **к, г и х** граде учестали на **а**, ови се сугласници мењају испред **а** и то:

к у ц: дотакнем — дотицати;

г у з: испрегнути — испрезати;

х у с: удахнути — удисати.

Трећа напомена. Када се од свршених глагола на **и** граде учестали глаголи на **ива** и **ава** долази до промене сугласника непосредно испред **и** и то тако што се мења:

т у **ћ**: уплатити — уплаћивати;

д у **ђ**: уредити — уређивати;

ст у **шћ** (ређе у **шт**): прочистити — прочишћавати (исп. и: наговестити — наговештавати = наговешћивати);

зд у **жд**: образдити — ображђивати;

с у **ш**: оросити — орошавати, надвисити — надвишивати;

п у **пљ**: залепити — залепљивати;

в у **вљ**: изјавити — изјављивати;

б у **бљ**: употребити — употребљавати;

м у **мљ**: примамити — примамљивати;

н у **њ**: испразнити — испражњивати.

Четврта напомена. Када се од глагола на а граде учестали наставцима **ива** или **ава**, не мења се сугласник испред а у изведеном глаголу: **записати — записивати, запитати — запитивати, зарезати — зарезивати.**

Пета напомена. Када се од свршених глагола граде учестали глаголи наставком **ва**, дуљи се самогласник који се налази у слогу непосредно пред **ва**: **изво̀лети — изво̀левати, об̀лети — об̀левати, саго̀рети — саго̀ревати.**

Шеста напомена. Када се од глагола на е граде учестали наставком **ва**, не мења се сугласник испред е у изведеном глаголу: **захтети — захтевати, изво̀лети — изво̀левати, об̀лети — об̀левати, саго̀рети — саго̀ревати.**

3) Од трајних (неизведених) глагола граде се учестали (изведени) глаголи наставком:

—а: **во̀дити (од во̀дити), лѐтати (од лѐтети), но̀сати (од но̀сити), хо̀дати (од хо̀дити).**

Као што се види, у овом случају дуљи се вокал корена.

4) Од сложених трајних глагола граде се итеративни глаголи наставком:

—а: **прова̀ђати (од прова̀дити), прога̀њати (од прога̀нити), уважа̀ти (од ува̀зити).**

Пошто се ови итеративи на а граде од сложених трајних глагола на и, овде долази до ове две промене:

а) мења се (дуљи) самогласник корена: **прово̀дити — прова̀ђати, прого̀нити — прога̀њати, уво̀зити — ува̀жати;**

б) долази до промене сугласника основе и то тако што се мења:

д у **ђ: прова̀дити — прова̀ђати;**

з у **ж: ува̀зити — ува̀жати;**

н у **њ: прога̀нити — прога̀њати.**

6. Овим деривационим механизмом створен је видски модел српскохрватског глагола. Основна су његова два члана: 1) неограничено-трајни глаголи и 2) тренутносвршени глаголи. Од неограничено-трајних префиксацијом се добијају или почетносвршени или завршносвршени глаголи. Од тренутносвршених се граде изведени учестали глаголи. Такође се и од префиксацијом добивених сложених свршених глагола (и то од почетносвршених и завршносвршених) могу изводити учеста-

ли. Најзад, и од неизведених трајних глагола могу се градити учестали (изведени) глаголи.

Другим речима, постоје два основна глаголска вида: трајни и свршени. Трајни глаголи могу бити: неограниченотрајни и учестали. Свршени глаголи могу бити: тренутносвршени, почетносвршени и завршносвршени. Дефиниције су дате напред.

7. Када префиксацијом добивен сложени свршени глагол има исто значење као и прости свршени од којег је саграђен тај сложени, тада учестали глагол изведен од простог служи као учестали и од сложенотога. Тако, глаголи **ноћити** и **преноћити** имају исто значење („провести ноћ”), па зато глагол **ноћивати** служи као учестали за оба ова свршена глагола.

8. Често се дешава да се учестали глаголи не изводе истим наставком и од простог свршеног и од сложеног свршеног глагола. То ће се најбоље видети из ова два примера:

1) **платити** — **плаћати** али
исплатити — **исплаћивати**;

2) **корити** — **карати** али
прекорити — **прекоравати**.

9. Било би погрешно сматрати да је, нпр., глагол **подизати** саграђен од **дизати**. На основу видског модела српскохрватскога глагола релациони редове изгледају овако:

дићи → **дизати**

↓

подићи → **подизати**.

Другим речима, од неизведеног свршеног **дићи** саграђени су учестали изведени **дизати** и сложени свршени **подићи**. Али је учестали **подизати** саграђен од сложеног свршеног **подићи**.

10. У српскохрватском језику постоје глаголи који имају оба вида.

Када се говори о глаголима са два вида у српскохрватском језику, од њих се одвајају они глаголи код којих је разлика у виду везана с разликом у значењу. Такав је, нпр., глагол **нападати**. Кад значи „пасти у великој количини”, овај је глагол завршносвршени. Кад значи „нападати на некога”, овај је глагол учестали.

Међу глаголе са два вида убраја се, нпр., **ручати**. У садашњем времену индикатива овај је глагол, по својој природи, — несвршеног вида (**ручам** = узимам ручак). У претериталним је временима, опет по својој природи, — свршен (**ручао сам** = појео сам ручак). То је почетна основа модела двовидских глагола. Али то није њихов комплетан видски модел. Према природном несвршеном виду у презенту створен је и трајни претерит (**док сам ја ручао, они су се шетали**). А према природном свршеном виду у претериту створен је и свршени презент (**и онда ја ручам и одем**). Тако је створен комплетан видски модел двовидских глагола који се своди на ово једноставно правило: ако један глагол, по својој природи, може имати оба вида, он их има у целој својој временској системи,